

Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği

The Reflection and Effect of the Balkan Wars on the Ottoman Countryside: The Example of Diyarbakir Province

Hakan ASAN*

Öz

Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan ve muhtelif noktalardan etkileyen Balkan savaşları, özellikle toplumu kültürel, ideolojik ve bölgesel bağlamda derinden yaralamıştır. Ayrıca söz konusu süreç, dağılma belirtilerinin netliği ile tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte motivasyon, sosyal dayanışma ile teşkilatlanma açısından zıtlıkları da içermekte ve devletin geneline etki eden olaylar zincirini meydana getirmektedir. Bu çalışmada; söz konusu savaşların, Balkan coğrafyasının uzağındaki bir bölgede yer alan Diyarbakır Vilayeti'ne nasıl yansıdığı, bunun sonucunda etkisinin ne olduğu ve tepki mahiyetinde hangi tür faaliyetlerin yürütüldüğüne yönelik soruların cevapları aranmıştır. Özellikle Balkan savaşları çerçevesinde yerel yetkililerin üretmeye çalıştığı politikalar, ahalinin yaşananlara karşı bakış açısı ve bu gelişmelerin sonucundaki göç hareketleri, asayiş problemleri ile ekonomik durum değerlendirilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda arşiv kaynakları ve merkezi ile yerel basın incelenmiştir. Ayrıca döneme ve konuya ilişkin literatürden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Diyarbakır, Toplumsal Dayanışma, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Göç.

Abstract

The Balkan Wars, which affected the Ottoman Empire in many ways and from various points, deeply injured the society, especially in cultural, ideological and regional contexts. Moreover, the process in question can be identified by the clarity of the signs of disintegration. However, it also includes contradictions in terms of motivation, social solidarity and organization, and creates a chain of events that affects the entire state. In this research; answers were sought to the questions about how the wars in question were reflected in the Diyarbakır Province, which is located in a region far from the Balkan geography, what the effect was as a result, and what kind of activities were carried out as a reaction. Particularly, the policies that local authorities tried to produce within the framework of the Balkan wars, the people's perspective on what happened and the migration movements, public order problems and the economic situation as a result of these developments were evaluated. In line with these objectives, archive sources, central and local press were examined. In addition, literature on the period and the subject was also used.

Key Words: Balkan Wars, Diyarbakir, Social Solidarity, National Defense Society, Migration.

Makale Geliş Tarihi: 03.05.2024. Makale Kabul Tarihi: 01.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ASAN, Hakan. "Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 339-362. DOI: 10.19060/gav.1601739

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, E-mail: hakan.asan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8911-5247.

Giriş

Balkan yarımadasında, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ulusal ideolojiler siyasi organizasyonlarla birlikte harekete geçmiş, Avrupalı Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesi ivme kazanmış ve söz konusu gelişmelerin neticesinde yeni yönetimler kurulmuştur. Bu yüzyılda bağımsız ve özerk devlet yapıları ile değişen ekonomik koşulların neticesinde “Doğu Sorunu” meselesi gündemdeki etkisini artırmıştır.¹ 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki askeri ve siyasi konjektür de ifade edilen gelişmeleri hızlandırmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki hâkimiyetini sürdürme ve merkezîyetçi yönetimi kuvvetlenme faaliyetleri de hedeflenen sonuca ulaşamamıştır.² Bununla birlikte Balkanlardaki ittifak düşüncesinin uygulamaya geçilmesinde çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yeni rejim ile güçlenme ihtimalinin bulunması hem Balkan devletlerini hem de Rusya ile Avusturya'yı tedirgin etmiştir. Ayrıca 1911 Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ile birlikte Balkanlardaki konumunu sarsmıştır. Meşrutiyet Dönemi boyunca Osmanlı basımının gündeminde olan Balkan ittifakı ise Rusya'nın önderliğinde Mart 1912'de gerçekleşmiştir.³ Osmanlı Devleti'nin bu zayıf sürecini gören Balkan devletleri, beş buçuk yüzyıl sonra Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan çıkarmayı hedeflemiştir.⁴ Buna rağmen Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması amacıyla oluşturulan ittifak düşüncesi, anlık ve hızlı bir surette ortaya çıkan bir gelişme olmadığı gibi tarihsel geçmişi de bulunmaktadır. Balkanlar'daki ittifak fikri, Büyük Güçler ile Balkan devletleri tarafından farklı amaçlar doğrultusunda ve farklı dönemlerde gündeme getirilmiştir. Bununla birlikte çeşitli aşamalardan geçtikten sonra olgunlaşmış ve uygulanmasına imkân sağlanmıştır.⁵

1912 yılının Ekim ayından 1913 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık 8 ay süren savaşta Osmanlı askeri birlikleri doğu cephesinde Bulgarlar'la, batı cephesinde ise tüm müttefiklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 8 Ekim 1912'de, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle Balkan savaşlarının birinci süreci başlamıştır. Karadağ'ın ardından 17 Ekim'de Sırbistan ile Bulgaristan ve 19 Ekim'de de Yunanistan savaşa dâhil olmuştur. Bu mücadelenin neticesinde Osmanlı ordusu yenilmiş ve Büyük Devletlerin aracılığı ile

Görüş

- 1 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunali, Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 195, 407.
- 2 Şennur Şenel, “19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 399.
- 3 Bilgin Çelik-Nedim Yalansız-Senem Küçükkoçuncu, “Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasininin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri”, *Balkan Tarihi*, C. 1, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul 2016, s. 332.
- 4 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), Alfa Yayınevi, İstanbul 2014, s. 339.
- 5 Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 11-23.

taraf lar arasında, 3 Aralık 1912’de ateşkes antlaşması imzalanmıştır.⁶ Birinci Balkan Savaşı’nda Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarındaki hâkimiyetini birkaç ay içinde kaybetmiştir.⁷ Balkan savaşlarının ikinci aşaması ise Balkan devletleri arasında ve Osmanlı Devleti’nden aldıkları toprakları paylaşmalarından dolayı gerçekleşmiştir. İkinci Balkan Savaşı 10 Ağustos 1913 tarihinde Bulgaristan ile Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla sonlandırılmıştır. Osmanlı Devleti açısından ise 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.⁸ Osmanlı Devleti Balkan savaşlarının ikinci sürecinde Edirne’yi geri almıştır. Bununla birlikte bu son antlaşma Bulgaristan ve Osmanlı Devleti için büyük bir gerilemeyi ifade etmektedir.⁹ Osmanlı Devleti, bu süreçte seferberlik alanında geç kalmıştır. Ayrıca hareket alanının ihtiyaç duyduğu birlikleri hızlıca cepheye ulaştırma kaygısı da, kargaşa ortamının yaşanmasına neden olmuştur.¹⁰ Balkan savaşları sonucunda Osmanlı Ordusu’nda ölü, yaralı ve kayıplarının toplamı yaklaşık 250.000 kişiye ulaşmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa’daki topraklarının %83’ünü, Avrupa’daki nüfusunun ise %69’unu kaybetmiştir. Bu durum, en önemli üretim ve gelir kaynağı bulunan topraklar ile üretken nüfusundan mahrum kalınması anlamına gelmektedir. Ayrıca savaş öncesi 167.000 km² olan devletin Avrupa’daki toprakları, İstanbul Antlaşması ile kabul edilen sınıra göre 26.000 km²’ye gerilemiştir.¹¹ Balkan savaşlarındaki mağlubiyet, Osmanlı seçkinleri için aynı zamanda derin bir iç muhasebeyi temsil etmiş, umut ve itibar kaybını da meydana getirmiştir. Bununla birlikte söz konusu yenilgi sonrası oluşan şok duygusu, biraz soğuduktan sonra yenileme istikameti arayışlarına da imkân sağlamıştır.¹²

20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen uzun süreli savaşlar; seferberlik, propaganda, birleşme/bağlılık, merkezileşme, rasyonelleşme ve kolonyalizm gibi neticeleri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bağlamında savaşın başlamasından önce ülke geneline yayılan birçok miting ve gösteriler ile Balkan meselesi toplumun gündelik hayatına dâhil olmuştur. Böylece askerlerin yanı sıra siviller, Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler, erkeklerin yanı sıra kadınlar arasında mevcut sınırlar ve ikilikler nispeten aşılmıştır. Bu açıdan Balkan savaşları Osmanlı Devleti’nin ilk topyekûn savaşı olarak değer-

göz

Akademik
Bakış

331

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 6 Mehmet Okur, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 597-598.
- 7 Mark Mozower, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (Çev. Ayşe Ozil), Alfa Yayınevi, İstanbul 2017, s. 152.
- 8 Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.
- 9 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C. 2, (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, İstanbul, 2017. s. 105.
- 10 Bülent Durgun, *Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 272.
- 11 Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 393.
- 12 Eyal Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü (Balkan Savaşları ve Sonrası)*, (Çev. Cumhuriyet Atay), İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 385-386.

lendirilebilir.¹³ Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayeti'ne¹⁴ yansması ve etkisi değerlendirildiğinde; İslamcılık ve Osmanlıcılık düşünceleri çerçevesinde davranış sergilendiği, yerel yönetici ve ahaliye birliktelik bilincinin oluştuğu ve askeri hazırlıklardan ziyade özellikle tepki mahiyetinde yardım faaliyetleri yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca mevcut ve güncel problemlere karşılık da pragmatik çözüm yollarına başvurulduğu görülmektedir.

Diyarbakır'dan İlk Tepkiler: Telgraf, Askerlik Başvuruları, Harp İanesi

Balkan ittifakı ve Balkan hükümetlerinin hazırlıkları üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ahalisinin bilgilendirilmesi için en etkili yöntemin mitingler olduğuna karar vermiştir. Bunun neticesinde Balkan savaşlarının hemen öncesi ve savaş sürecinde birçok miting ve nümayişler organize edilmiş, hükümetin yanında bulunulduğunu bildiren birçok telgraf da merkeze çekilmiştir.¹⁵ Diyarbakır'da ilk olarak; Balkan Savaşı'nın başlayacağını anlaşılmaması üzerine, resmi savaş başlangıç tarihinin bir gün öncesinde yani 7 Ekim 1912 tarihinde, Diyarbakır'daki ulema, ruhani liderler, mevcut fırkaların reisleri ve vilayetin ileri gelenleri mevcut koşullar konusunda belediye dairesinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantı sonucunda oluşan düşünceler ve alınan karar ise merkeze telgrafla iletilmişlerdir. Diyarbakır'dan merkeze gönderilen söz konusu telgrafa göre; Balkan hükümetleri Osmanlı Devleti tarafından sağlanan birçok nimete karşın Osmanlılıktan pek hain bir surette ayrılmışlar, hatta pek fazla acı hatıralar bırakmışlardır. Bu defa Balkan hükümetlerinin yaşanan gelişmeler ile bu durumdan çekinmemeye cüretini gösterdikleri belirtilmiştir. Bu sebeple haddini bilmeyenlere karşı da bir an evvel mücadele etmenin Osmanlı milletinin üzerine vacip olduğu bildirilmiş ve Diyarbakırlıların ise tek vücut halinde oldukları ifade edilmiştir. Söz konusu telgrafın sonunda ise hükümetin selameti için vatan yolundaki her emrini can ve başarıyla uygulamaya hazır bulduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca mevcudiyetlerinin de bu uğurda sarf edeceklerinden dolayı iftihar edebileceklerini arz ve ilan etmişlerdir. Söz konusu telgrafta toplamda 27 şahsın imzası bulunmaktadır.¹⁶ Buradaki şahısların Diyarbakır'daki idari, siyasi, dini ve ti-

- 13 Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 47-58.
- 14 20. yüzyılın ilk yıllarında Diyarbakır Vilayeti; kuzeyinde Erzurum, Bitlis ve Van vilayetleri, doğuda Musul Vilayeti, güneyde Zor ve Urfa livaları, batıda ise Mamuretülaziz Vilayetiyle sınırlıdır. Diyarbakır Vilayeti'nin yaklaşık 52.000 nüfusu bulunmaktadır. Toplamda 4 sancak, 11 kaza, 21 nahiye ve 3.238 köyden müteşekkildir. Yusuf Hafid, *Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329, s. 72-73; *Salnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 663-671.
- 15 Sabah, No: 8276, 1330 L. 22/4 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8277, 1330 L. 23/5 Ekim 1912 s. 1; Sabah, No: 8278, 1330 L. 24/6 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8279, 1330 L. 25/7 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8281, 1330 L. 27/9 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11317, 1330 L. 28/9 Ekim 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11321, 1330 Za. 3/14 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11322, 1330 Za. 4/15 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11323, 1330 Za. 5/16 Ekim 1912, s. 3.
- 16 Sabah, No: 8280, 26 L. 1330/8 Ekim 1912, s. 2. Söz konusu kişiler; Nakibüleşraf Bekir, Ulemadan Sait, Meşayih Postnişini Gülşeni Şeyh Ahmet, Ermeni Murahhası Zavin, Kel-

carî bağlamda önde gelen Müslüman ve gayrimüslim tebaadan oluştukları görülmektedir. Aynı zamanda siyasi anlamda rekabetleri bulunan İttihat ve Terakki ile Hürriyet Fırkası temsilcilerinin de benzer amaç doğrultusunda bu toplantıda yer aldıkları ve bildirilen kararda birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Netice olarak merkeze gönderilen telgraf ile Balkan hükümetlerinin faaliyetleri eleştirilmiş, her koşulda hükümetin aldığı kararları uygulayacakları ifade edilmiş ve savaş lehinde tezahüratta buldukları anlaşılmıştır.

Telgraf örneğinde görüldüğü üzere, Diyarbakır'daki Müslüman ahalinin yanı sıra gayrimüslim ahalinin de devlet ve hükümetin yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mevcut gelişmeler hakkında Midyat Kazası'nda da ayrıca bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Burada kilise görevlisi Efrim Efendi tarafından Süryanice okunan nutukta da söz konusu düşünceleri destekleyen ifadeler yer almaktadır. Efrim Efendi, öncelikle Padişah ve hükümeti takdir etmiş, söyleyeceği sözlerin toplantıya iştirak edenler tarafından dinlenilmesi isteğinde bulunmuş ve Osmanlılığa bağlı olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı unsurları arasında oldukça önemli bir mevki de bulunan Süryaniler'in vatana karşı muhabbeti bulunduğu ve mukaddes bir vazife ile sadık olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte her Süryani ferdinin vazifeleri gereğince, vatani müdafaa uğrunda kanlarının son damlasına kadar bütün Osmanlı kardeşleriyle birlikte ve fedakârane bir surette çalışacaklarını belirtmiştir.¹⁷ Savaş sürecinde de benzer gelişmeye yönelik haberler basında yer almaktadır. Özellikle Ermeni tebaanın da vatana karşı muhabbet duyduğu ifade edilmektedir.¹⁸ Vatanın müdafaası konusunda yaşanan söz konusu olumlu gelişmelerin yanı sıra birtakım sorunlar da ortaya çıkabilmiştir. Örneğin; bu süreçte Diyarbakır'da "hoca kisvesi" adı altında bulunduğu ifade edilen bozguncu bir şahıs, din ve vatan konularında ahaliye zararlı fikirler yaymıştır. Söz konusu şahıs, kahvehanelerde yaptığı konuşmalarda, muharebenin din uğruna olmadığı, burada hayatını kaybedenlerin ölü ve öldürenlerin ise katil olacağını ifade etmiştir. Bu süreçteki muharebenin cihat maksadı taşımadığı ve toprak kazanmak hedefiyle gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Bunun neticesinde söz konusu şahısın engellenmesine yönelik çalışmaların yapılması yetkililerden istenmiştir.¹⁹ Birlik bağlamında söz konusu gelişme, olumsuz bir örnek teşkil etmiş olsa da genel anlamda ahaliye birlik ve beraberliğin etkili bir düzeyde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna rağmen savaşın ilerleyen sürecinde ve yaşanan gelişmelerin neticesin-

dani Murahhas Matran Süleyman, Süryani Murahhas Enteryas, Rum Metropolit Vekili Ohannes, Süryani Katolik Murahhas Vekili Fes Celebyan, Hahambaşı Yakup, Eşraftan Meclis-i İdare Azası Zülküf, Eşraftan Rafet, Eşraftan Zülfü, Dabbağoğlu Natık, Eşraftan Sait, Meclis-i İdare Azası Mıgırdiç, Eşraftan Mustafa, Eşraftan Sabri, Belediye Azası Abdülaziz, Eşraftan Meclis-i İdare Azası Fuat, İttihat Terakki Kulübü namına Attar-zade Hakkı, Aziz-zade Postnişini Mahmut Çelebi, Tüccardan Hazak, Belediye Azası Rızkullah, Eşraftan İbrahim, Eşraftan Feyzi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi namına Hayati, Hıncakyan murahhaslarından Rab-Dabağyan.

17 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.

18 Dicle, No: 88, 21 M. 1331/31 Aralık 1912; s. 1.

19 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.

gazi

Akademik
Bakış

333

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

de Müslüman ile özellikle Ermeni ahali arasında gerginliklerin yaşandığı ve muhtelif asiyaş vakalarına tesadüf edildiği de görülmektedir.²⁰

Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayetin'deki yansımaları incelediğimde diğer önemli bir boyutun ise gönüllü olarak savaşa katılım isteklerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa resmi anlamda dâhil olmasından hemen sonra birçok bölgeden ve binlerce kişi, savunmaya iştirak etmek amacıyla gönüllü olarak askere alım başvurusunda bulunmuştur.²¹ Benzer bir sürecin Diyarbakır Vilayeti için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla paralel olarak Mamüretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerinden Dersim ve Milli aşiretleri namına merkeze telgraf gönderilmiştir. Buna göre; aşiret reislerinden Beşar Bey, Dersim ve Milli aşiretlerinden 10.000 fedainin, vatanın müdafaası için hükümetin ilk emrine hazır olduklarını ifade etmiştir.²² Ayrıca Diyarbakır Valiliği'nden merkeze gönderilen diğer bir telgrafta ise Bedirhan Aşireti reislerinden Hasan Bey'in toplayacağı gönüllülerle ve birkaç fırka halinde savaşa katılmak amacıyla yola çıkmak arzusuna dair bilgi verilmiştir.²³ Bununla birlikte Diyarbakırlı dini önderlerin de vatanın müdafaası noktasında ve aşiretleriyle birlikte cihada katılmak isteginde buldukları bildirilmiştir.²⁴ Diyarbakır'daki aşiretlerin yanı sıra askeri birliklere katılmak arzusıyla Diyarbakırlı öğrencilerin de gönüllü bulunduğu görülmektedir. Bu hedef doğrultusunda yetmiş iki mevcudu bulunan Diyarbakır Darulmuallim-i İbtidai'ye talebelerinden altmış ikisi, dilekçe ile Maarif Nezareti'ne başvurmuştur. Söz konusu dilekçede; savaşa katılmayı arzu ettiklerini ve bir an evvel bölgeye sevk edilmeleri yönünde izin istediklerini bildirmişlerdir.²⁵ Söz konusu dilekçeye verilen cevapta ise şimdilik eğitimleriyle meşgul bulunmalarına ve gelişimlerini tamamlamalarına daha fazla ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca gereklilik hissedilmesi durumunda ise kendilerinden istifade edileceği bildirilmiş ve niyetlerinin de takdirle karşılandığı söz konusu talebelere iletilmiştir.²⁶ Buradaki gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Balkan savaşlarının özellikle başlangıç döneminde ve gönüllü askeri alımlarda, hükümetin talepler karşısındaki tutumunun kesinliği açıkça görülmemektedir. Savaşın gelişimi net olmadığı için bu süreç dâhilinde gönüllü asker ihtiyacın hissedilmediği düşünülmektedir. Ayrıca Diyarbakır'ın coğrafi olarak savaş bölgesine uzaklığının da bu gelişmede etkisi bulunmaktadır.²⁷ Bu yönüyle incelediğimiz coğrafyada gönüllü askere alımlardan ziyade yardım faaliyetlerine daha fazla ihtiyaç duyulduğu ve önem verildiği anlaşılmaktadır.

20 DH.SYS. 112/22-6; BEO. 4119/308869-2.

21 Sabah, No: 8281, 1330 L. 27/9 Ekim 1912, s. 3; Sabah, No: 8309, 1330 Za. 26/6 Kasım 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11317, 1330 L. 28/9 Ekim 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11330, 1330 Za. 12/23 Ekim 1912, s. 2.

22 Sabah, No: 8288, 5 Za. 1330/16 Ekim 1912, s. 3.

23 DH.ŞFR. 475/3-1.

24 Tanin, No: 1532, 29 Ra. 1331/7 Mart 1913, s. 2.

25 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s. 3.

26 MF.İBT 419/65-2.

27 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s.1-3.

Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki sosyal yansımaları incelediğinde, bu vilayetten sağlanan katkılardan en önemlisinin yardım faaliyetleri bağlamında gerçekleştiği görülmektedir. Balkan savaşları sürecinde özellikle sosyal yardımlaşma ve toplumsal dayanışma düşüncesinin ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu gelişmelerin tecrübesi ise Trablusgarp Savaşı'nda kazanılmıştır. Bu dönemde; İtalyanların Trablusgarp'a saldırısı Diyarbakır'da tepki ile karşılanmış, ahaliye birlik ve beraberlik duyguları ön plana çıkmış ve bunun sonucunda da orduya destek amacıyla yardım kampanyaları düzenlenmiştir.²⁸ Söz konusu yardım faaliyetlerinin de zamanla kurumsallaştığı anlaşılmıştır.²⁹ Bununla birlikte Trablusgarp Savaşı döneminde Diyarbakır'daki cemiyet ve komisyonlar aktif çalışmalar yürütmüş, bu çalışmaların sonucunda önemli tecrübeler kazanılmış ve bu tecrübelerden de sonrasında istifade edilmiştir.³⁰ Bu bağlamda söz konusu gelişmelerin neticesinde ve Balkan savaşları sürecinde, Diyarbakır'da hızlı ve etkili kararlar uygulanmıştır. Diyarbakır'da ilk olarak Balkan Savaşı'na katılan askerler ile onların geride kalan ailelerine yardım amacıyla Diyarbakır Valisi Celal Bey başkanlığında ve vilayetin önde gelen şahıslarından oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Sonrasında ise hızlı bir surette yardım toplama faaliyetlerine başlanılmıştır. Söz konusu komisyonun girişimleri karşısında ahalinin vatanperverlik örneği gösterdiği ve maksadına yönelik ahaliye karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Vali Celal Bey, Ser-Mühendis Ömer Rıfki Bey ve Evkaf Muhasebecisi Mehmet Hasbi Bey'in yanı sıra belediye eşrafından bazı şahısların bu faaliyetler konusunda önemli ve etkili girişimleri olduğu görülmüştür.³¹ Özellikle Dicle gazetesi yerel basın bağlamında bu konuya önem vermiş ve maddi ihtiyacın çözümüne yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu düşünce ekseninde söz konusu gazetede teşvik türünden birçok yazı kaleme almıştır.³² Diyarbakır'dan yapılan yardım faaliyetlerine başta yerel yöneticiler olmak üzere vilayetin üst düzey memurlarının da öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Vali Celal Bey, vilayet muhasebe kâtiplerinden Tayyip Efendi, Belediye Doktoru İsmail Bey ve Doktor Cevat Bey vatanın düşmandan muhafazasını sağlamak maksadıyla birer maaşlarını ve tahrirat müdürü de söz konusu komisyona yarım maaşını bağışlamıştır. Bu yardımlar ile askerlerin savaş teçhizatı ve muhtelif harp ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Ayrıca memurların maaşlarıyla

görsel

- 28 Dicle, No: 6, 18 R. 1329/18 Nisan 1911, s. 3; Dicle, No: 14, 15 C. 1329/13 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 15, 22 C. 1329/20 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 16, 29 C. 1329/27 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 30, 4 Za. 1329/27 Ekim 1911, s. 2; Dicle, No: 36, 1 M. 1330/22 Aralık 1911, s. 2-3.
- 29 Dicle, No: 29, 27 L. 1329/21 Ekim 1911, s. 4; Dicle, No: 35, 23 Z. 1329/15 Aralık 1911, s. 3; Dicle, No: 38, 15 M. 1330/5 Ocak 1912, s. 3-4.
- 30 DH.EUM.THR 77/9-2; DH.EUM.THR 80/65-1; Tercümanı Hakikat, No: 11320, 2 Za. 1330/12 Ekim 1912, s. 3; Dicle, No: 17, 7 B. 1329/4 Temmuz 1911, s. 4; Dicle, No: 26, 28 N. 1329/22 Eylül 1911, s. 3; Dicle, No: 52, 23 R. 1330/11 Nisan 1912, s. 3; Dicle, No: 60, 27 C. 1330/13 Haziran 1912, s. 2.
- 31 Dicle, No: 75, 18 Za. 1330/29 Ekim 1912, s. 4; Dicle, No: 83, 11 Ra. 1331/18 Şubat 1913, s. 1.
- 32 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 1-2; Dicle, No: 77, 9 Z. 1330/19 Kasım 1912, s. 1.

ahalinin ise servetiyle bu faaliyetlere iştirak etmesi ve hatta demircilerin de mesleki yetenekleriyle bu düşünce etrafında yer alması ümit edilmiştir.³³ Bununla birlikte Diyarbakır Valisi Celal Bey başkanlığında teşkil edilen yardım komisyonunun yanı sıra benzer amaçlar doğrultusunda kurulan diğer bir teşkilat ise “*Diyarbakır Hediye-i Harbiye Heyeti*”dir. Bu heyet vasıtasıyla da yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.³⁴ Bununla birlikte Viranşehir Kaymakamı Hüsnü Bey, Dicle gazetesine gönderdiği yazı ile fikri kuvvetin ve askeri gücün yanı sıra maddiyata da ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca her ferdin ekonomik düzeyine göre bu faaliyetlerde bulunması ve yardımda bulunan şahıs isimlerinin de teşvik amacıyla gazetede yayımlanmasını önermiştir. Hüsnü Bey’in bu önerisi gazete yönetimi tarafından olumlu bulunmuştur.³⁵ Dicle Gazetesi, ilerleyen süreçte de önerilen istek doğrultusunda ve teşvik amacıyla yayınlar kaleme alacaktır.³⁶

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Trablusgarp Savaşı’ndaki durum ve olumsuz etkinin net bir surette hissedildiği dönemde ayrıca Balkan Savaşı tehlikesi de ortaya çıkmıştır. Trablusgarp Savaşı’nda kurulan Müdafaa-i Milliye heyetleri, Balkan Savaşı’nda teşkil edilen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin bir prototipidir. Bu cemiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteği ve yönlendirmesiyle ortaya çıkan toplumsal seferberlik ve bir dayanışmanın tecrübesidir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti ve ordusu bu döneme hazırlıksız yakalanmıştır. Bununla birlikte Balkan savaşlarındaki olumsuz gidişata mevcut koşullara da eklenince Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin teşkil edilmesi zorunlu bir duruma dönüşmüştür. Özellikle lojistik, ikmal, iaşe ve maddi sorunların çözümündeki sıkıntılar söz konusu gelişmeyi hızlandırmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan savaşlarının ilk sürecinde, hükümetin yaptığı çağrılar neticesinde, savaş koşullarındaki mevcut problemleri çözmek ve ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1 Şubat 1913 tarihinde teşkil edilmiştir.³⁷ Söz konusu cemiyet kısa sürede kurumsallaşma düzeyini arttırmış ve taşraya yayılarak etki alanını genişletmiştir. Özellikle savaş cephelerindeki ihtiyaçların karşılanmasına yönelik faaliyetler izlediği gibi cephe gerisindeki faaliyetler konusunda da dikkate değer çalışmalar yürütmüştür.³⁸ Buna paralel olarak Diyarbakır’daki söz konusu faaliyet-

- 33 Dicle, No: 83, 11 Ra. 1331/18 Şubat 1913, s. 1.
- 34 Sabah, No: 8388, 15 S. 1331/24 Ocak 1913, s. 3; Sabah, No: 8395, 22 S. 1331/31 Ocak 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11353, 16 S. 1331/25 Ocak 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11361, 24 S. 1331/2 Şubat 1913, s. 1.
- 35 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.
- 36 Dicle, No: 77, 9 Z. 1330/19 Kasım 1912, s. 2-3; Dicle, No: 86, 17 R. 1331/26 Mart 1913, s. 1.
- 37 Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2015, s. 33-34. Nazım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1991, s. 22-33.
- 38 Sabah, No: 8394, 1331 S. 21/30 Ocak 1913, s. 2; Sabah, No: 8396, 1331 S. 23/1 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11426, 1331 S. 20/29 Ocak 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11429, 1331 S. 23/1 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8399, 1331 S. 26/4 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8400, 1331 S. 27/5 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8401, 1331 S. 28/6 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8402, 1331 S. 29/7 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8403, 1331 Ra. 1/8 Şubat

ler de zamanla kurumsallaşacaktır. Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki ilk toplumsal yansımaları yukarıda görüldüğü üzere toplantı, telgraf, nutuk ve gönüllü askere alım istekleridir. Ayrıca yerel yöneticilerin önderliğinde teşekkül eden komisyon ve yardım faaliyetleridir. 1 Şubat 1913 tarihinde kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamındaki gelişmeler ise kısa bir sürede Diyarbakır'a da yansımıştır. Diyarbakır'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamındaki ilk teşkilatlanmayı ise kadınlar gerçekleştirmiştir. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti erkek şubesine göre daha önce kurulduğu gibi Osmanlı taşrasında kurulan Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin ilk şubeleri arasındadır.

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti Şubesi, Merkez Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından yaklaşık iki hafta sonrasında teşkil edilmiş ve ilk faaliyetini ise 23 Şubat 1913 tarihinde gerçekleştirmiştir. Söz konusu tarihten yaklaşık beş gün öncesinde Vilayet Maarif Müdürü Sermet Bey'in eşi Saime Hanım, Osmanlı kadınlarının vatana karşı borçlu olduklarını ilan etmiş ve onları vazifeye davet ederek cemiyet konusunda hazırlıklara başlanılmasını sağlamıştır. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin komisyonu ise vilayetin önde gelen şahısların eş, kız ve kız kardeşlerinden oluşturulmuştur. Bununla birlikte gerçekleştirilecek toplantı için bilet ve davetnameler bu süreçte basılmış ve ahali de bilgilendirilmiştir. 23 Şubat Pazar gününün sabahı, öncesinde hazırlanan iane sandığını Diyarbakır Belediye Dairesi'nden teslim almak için İnas Rüştüye talebeleri söz konusu daireye hareket etmiştir. Vali Celal Bey, Maarif Müdürü Sermet Bey, Belediye Reisi Kamil Bey ile Diyarbakır eşrafından Cemil Paşa-zade Ziya Bey ile vilayetin diğer önde gelen eşrafından oluşan bir heyet belediye salonunda hazır bulunmuştur. Belediye salonunda İnas Rüştüye Mektebi talebelerinden Maarif Müdürü Sermet Bey'in kızı İclal, Müftü Osman Efendi'nin kızı Bedia ve Zaza-zade Mustafa Efendi'nin kızı Fikriye hanımlar tarafından günün anlam ve önemine dair vatan sevgisi içerikli konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçten sonra toplantının yapılacağı Darulmuallim Mektebi'ne hareket edilmiştir. Organizasyon öncesinde Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin komisyonunu oluşturan hanımlar tarafından beş farklı konuşma gerçekleştirilmiştir. İlk konuşma Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti Reisi Saime Hanım tarafından icra edilmiştir. Sonrasında ise sırayla; kız kardeşi namına Cemil Paşa-zade Fuat Efendi, Diyarbakır İnas Rüştüyesi Birinci Muallimesi, Diyarbakır İnas Rüştüyesi mezunlarından ve Hacı Hamdi Bey'in kızı Rana Hanım ve Zülfü-zade Zülfü Bey'in kız kardeşi tarafından nutuklar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu nutuklarda; kadın ve anne kavramları üzerinde durulmuştur. Eski Osmanlı ve İslam kadınlarına

1913, s. 3; Sabah, No: 8404, 1331 Ra. 2/9 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8405, 1331 Ra. 3/10 Şubat 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11372, 1331 Ra. 6/13 Şubat 1913, s. 1; Tercümanı Hakikat, No: 11431, 1331 S. 25/3 Şubat 1913, s. 1-2; Tercümanı Hakikat, No: 11433, 1331 S. 27/5 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11437, 1331 Ra. 3/9 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11438, 1331 Ra. 4/10 Şubat 1913, s. 3.

dair açıklamalar yapılmış ve gazi ile şehit tanımları değerlendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı bayrağı altında yaşayan bütün Osmanlı milleti gibi burada da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamında vatanperverlik örneği gösterilmesi istenilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakırlıların geçmişine uygun hareket edeceğinden şüphe duyulmadığı ve buradaki toplantının herkese güzel bir örnek olacağı bildirmiş, hadis-i şerifler üzerinden örnekler verilmiş ve dualarla sonlandırılmıştır.³⁹ Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin 23 Şubat 1913 tarihindeki toplantısında her yaştan yüzlerce Diyarbakırlı kadın yardım bağışında bulunmuştur. Söz konusu bağışların miktarı ise 4 kuruş ile 3 lira arasında değişmektedir. Bağışta bulunan Diyarbakırlı kadınların isimleri ise Dicle gazetesinin muhtelif sayılarında yayımlanmıştır. Bu girişimde yer alan kadınlar arasında öncelikle vilayetin askeri, idari, dini ve mülki şahısların eş, kız kardeş ve kızları bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin önde gelen eşraf aileleri de benzer bir yol izlemiştir. Bununla birlikte iktisadi gücü sınırlı bulunan ahalinin de ekonomik düzeyi nispetinde rağbet gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yardım faaliyetinde Müslüman ahalinin ön planda yer aldığı anlaşılmakla birlikte gayrimüslim ahalinin de katılım sağladığı görülmektedir. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen söz konusu girişimde, toplamda 25.056 kuruşluk bir meblağa ulaşılmıştır. Bu meblağ ise Osmanlı Bankası vasıtasıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkezine gönderilmiştir.⁴⁰

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin kuruluşundan yaklaşık beş ay sonrasında ve Temmuz 1913 tarihinde ise bu defa Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin erkek şubesi teşkil edilmiştir. Bu konu hakkında ve kuruluşunun kabulüne dair evrak ile nizamname ise merkez tarafından Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi Komisyonu'nun Reisi, Pirinççi-zade Feyzi Efendi'dir. Azalar ise Belediye Reisi Kamil Efendi, Mektubi Mümeyyizi Veli Necdet Bey, Zülfi-zade Adil Bey, Tırpancıyan Ohannes Efendi ve Kazazyan Diran Efendi'den oluşmaktadır.⁴¹

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kadın ve erkek şubeleri, kuruluş evresinden Balkan savaşlarının sonuçlanmasına kadar geçen süreçte özellikle yardım toplama faaliyetleri bağlamında ön plana çıkmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülü yani 1 Şubat 1913 tarihinden 13 Mart 1914 tarihine kadar Diyarbakır Vilayeti'nden söz konusu cemiyetin merkezine toplamda 156.210 kuruş gönderilmiştir.⁴² Bununla birlikte bu meblağın çok üstündeki bir miktarın da Diyarbakır'dan muhtelif kurumlar vasıtasıyla doğrudan merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Özetle; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülünden önce ve savaşın başlamasının hemen akabinde Diyarbakır'daki yardım faaliyetlerinin başladığı görülmektedir. Neticede; sa-

39 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s. 1-3.

40 Dicle, No: 87, 8 Ca. 1331/15 Nisan 1913, s. 2; Dicle, No: 89, 6 C. 1331/13 Mayıs 1913, s. 4.

41 Dicle, No: 98, 24 Ş. 1331/30 Temmuz 1913, s. 4.

42 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 155/8-10, 8 Ca. 1334/13 Mart 1916.

dece söz konusu cemiyet bağlamında muavenet girişimleri sınırlı kalmamış ve temelinde aynı amaçlar taşıyan çeşitli kurumlar üzerinde de yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁴³

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin erkek şubesi, anlaşıldığı üzere Balkan savaşlarının son sürecinde kurulmuştur. Bununla birlikte Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan savaşları sonrasında ve I. Dünya Savaşı'na giden süreçte de aktif rol almayı sürdürmüştür. Ayrıca zaman içinde faaliyetlerini çeşitlendirdiği gibi bu faaliyetlerinin ağırlığını genişletmiştir. Bu süreçteki faaliyetler incelendiğinde ise yardım faaliyetlerinin ağırlığının hissedildiği Balkan savaşları döneminden farklı olarak⁴⁴ askeri hazırlıkların daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu ise yeni bir savaş beklentisinin ortaya çıkması ve askeri hazırlık ihtiyacının gerekliliğinden kaynaklanmıştır. 14 Kasım 1913 tarihinde Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Diyarbakır Askeri Kışlası'nın arkasındaki alanda at koşu müsabakası düzenlenmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti komisyon üyelerinin görev dağılımında, kuruluş aşamasındaki süreçten farklı olarak değişikliğe gidildiği anlaşılmıştır. Temmuz 1913'de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Başkanı bulunan Pirinççi-zade Feyzi Efendi, koşu müsabakasının gerçekleştiği 14 Kasım 1913 tarihinde ise Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İkinci Başkanı unvanına sahiptir. Pirinççi-zade Feyzi Efendi bu at koşu müsabakası öncesinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Burada; Rumeli'de yaşananları mezalim kavramı ile değerlendirdikten sonra "*Rumeli'yi cihan-ı İslam'ın ikinci bir Kerbelası ve Osmanlı âleminin ise yeni bir Alsas Loren'i*" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlıların matemi olduğunu fakat Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin de milleti uyandırmak gibi asli bir vazifesinin bulunduğunu bildirmiştir. Bu amaçla millet ruhunun ortaya çıkarılması gerektiği ve bunun yanı sıra bedeni ile maddi gelişmelerin sağlanmasının da zorunlu olduğunu belirtmiştir. Burada ise geçmiş dönemlerde

43 Diyarbakır Vilayeti'nden ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üzerinden gönderilen meblağın iki katından daha fazlasının Diyarbakır Defterdarlığı, Diyarbakır Valiliği, İane-i Harbiye Komisyonu ve Diyarbakır Hediye-i Harbiye Heyeti vasıtasıyla merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Diyarbakır'daki resmi görevliler maaşlarını bağışlamasının yanı sıra ahalinin de bireysel olarak doğrudan nakdi yardımını merkeze ulaştırdığı görülmektedir. Bknz; Sabah, No: 8328, 15 Z. 1330/25 Kasım 1912, s. 3; Sabah, No: 8357, 14 M. 1331/24 Aralık 1912, s. 3; Sabah, No: 8369, 26 M. 1331/5 Ocak 1913, s. 3; Sabah, No: 8377, 4 S. 1331/13 Ocak 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11342, 5 S. 1331/14 Ocak 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11347, 10 S. 1331/19 Ocak 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11370, 4 Ra. 1331/11 Şubat 1913, s. 1-2; Sabah, No: 8421, 19. Ra. 1331/26 Şubat 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11385, 20 Ra. 1331/27 Şubat 1913, s. 1; Sabah, No: 8436, 4 R. 1331/13 Mart 1913, s. 4; Sabah, No: 8450, 18 R. 1331/27 Mart 1913, s. 3; Sabah, No: 8455, 23 R. 1331/1 Nisan 1913, s. 4; Takvim-i Vakayi, No: 11419, 24 R. 1331/2 Nisan 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11484, 1 B. 1331/6 Haziran 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11485, 3 B. 1331/8 Haziran 1913, s. 2; Sabah, No: 8535, 15 B. 1331/20 Haziran 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11500, 17 B. 1331/22 Haziran 1913, s. 1; Sabah, No: 8538, 18 B. 1331 B. 18/23 Haziran 1913, s. 3. 1 Şubat 1913 tarihinden 13 Mart 1914 tarihine kadar Diyarbakır Vilayeti'nden Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin merkezine toplamda 156.210 kuruş ve 5 para gönderilmiş iken 14 Mart 1914 tarihinden 12 Mart 1916 tarihine kadar ise 2.412 kuruş ve 30 para gönderilmiştir. Bknz.; HR.HMŞ.İŞO., 155/8-10.

gazi

olduğu gibi at koşu müsabakalarının düzenlenmesinin fayda sağlayacağını ifade etmiştir. İlerleyen süreçte ise silah talim müsabakasının da olacağını belirtmiştir. Ayrıca bu tür programlar ile “*terbiye-i bedeniye*” hizmet etmek amacıyla olduklarını bildirmiştir. Bununla birlikte söz konusu spor faaliyetleri ile gençlerin hem vücutsal sağlığının zinde tutulmasını hem de ihtimal dâhilindeki savaşlara yönelik yetiştirilmesini sağlayacaklarını ifade etmiştir.⁴⁵ Netice olarak I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi savaş sürecinde de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti aktif bir faaliyet yürütecektir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına resmi olarak dâhil olması da Diyarbakır’da hızlı bir surette karşılık bulmuştur. Ayrıca 3 Kasım 1914 tarihinde Diyarbakır’daki ulema, eşraf ve ruhani liderlerden müteşekkil bir milli toplantı organize edilmiş ve akabinde miting de düzenlenmiştir. Söz konusu faaliyetlerde de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin üyeleri rol almıştır. Ayrıca Rus saldırılarının başlaması üzerine bu defa Diyarbakır Müdafaa-i Milliye İrşat Heyeti Reisi Müftü Hacı İbrahim Efendi öncülüğünde gönüllü askeri birlik teşkil edilmiştir. Bu gönüllü birliğe Diyarbakır ve Midyat’tan binlerce kişi katılım sağlanmış ve Van Vilayeti üzerinden Cihat Sancağı altında savaş bölgesine hareket edilmiştir.⁴⁶

Balkan Savaşları Süreci ve Sonucunda Diyarbakır Vilayeti’ne Göçler

Osmanlı Devleti, Balkan savaşları öncesinde ve kaybedilen toprakların sonucunda yoğun göç hareketlerine maruz kalmıştır. Bu sebeple göç meselesi devletin gündeminde uzun bir süre sıcaklığını korumuştur. Diyarbakır Vilayeti bağlamında değerlendirildiğinde ise özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bölgeye yapılan göç hareketlerinin ivme kazandığı ve bu bölgedeki müsait arazilere de binlerce Kafkasya muhacirinin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu süreçte Diyarbakır Vilayeti ve çevresine, Balkan muhacirlerinin iskânı iklimsel ve uyumsal farklılıkların yanı sıra coğrafi uzaklık sebebiyle sınırlı kalmıştır.⁴⁷ Buna rağmen Balkan savaşları sonucunda yeniden göç hareketleri meydana gelmiş ve yüzbinlerce muhacir de Anadolu’ya yönelmiştir.

Balkan muhacirlerinin nüfus anlamında yoğunluğa ulaştığı süreçte Diyarbakır Vilayeti’ne muhacir iskân edilmesi yönünde plan yapılmıştır. Özellikle dağılmış ve arazisi müsait durumda bulunan Ermeni köylerine on bin hane Balkan ve Rumeli muhacirinin iskân edilmesinin uygun olduğuna dair karar alınmıştır.⁴⁸ Öncelikle bu bölgeye ticari, iktisadi ve zirai tecrübe-

45 Dicle, No: 108, 15 Z. 1331/15 Kasım 1913; s. 1-2.

46 Dicle, No: 139, 28 Z. 1332/17 Kasım 1914, s. 1; Dicle, No: 140, 27 M. 1333/15 Aralık 1914, s. 1-3; Dicle, No: 142, 25 S. 1333/12 Ocak 1915, s. 1-3.

47 Hakan Asan, *Kırım ve Kafkasya’dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2016, s. 2-4. Söz konusu durum Trablusgarp muhacirleri için de geçerlidir. Bknz; DH.ŞFR. 506/51-1; TŞR. HL. 2/92-1.

48 DH.ŞFR. 473/119-1; DH.ŞFR. 476/124-1; ML. EEM 1162/11-35.

leriyle rehber olabilecek düzeyde bulunan Rumeli Türklerinin iskân edilmesine yönelik çalışma gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Buna rağmen ifade edilen müsait arazilere, bölge ahalisi ile sorun yaşayabilecekleri ve imtizaçlarının da uymayacakları düşüncesiyle Arnavut ile Boşnak muhacirlerinin iskân edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Balkan savaşları sürecinde ve sonrasında, önceki dönemlerde olduğu gibi Balkan muhacirlerinin Diyarbakır Vilayeti'ne iskânı sınırlı kalmıştır.

Anlaşıldığı üzere; Balkan muhacirlerinin Diyarbakır Vilayeti'ne iskânını sınırlı olmasına rağmen genel anlamda göç hareketine maruz kalan yüzbinlerce sivil tebaa bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu tebaa arasında ve muhtelif kurumlarda görev alan memurlar da yer almaktadır. Bu memurlar için öncelikle İstanbul'daki muhtelif bakanlıklarda toplantılar gerçekleştirilmiş ve gelişmelere yönelik kararlar alınmıştır. Buna göre; söz konusu memurlar doğrudan veya yapılan kura yöntemiyle geçici veya sürekli bir surette Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerine, özellikle de Anadolu vilayetlerine görevlendirilmiştir. Diyarbakır Vilayeti bağlamında değerlendirildiğinde ise ihtiyacı bulunan kurumlarda muhacir durumunda bulunan memurlara öncelik verilmiştir. Bu sürecin sonucunda muhtelif kurumlarda ve özellikle eğitim ile polis teşkilatında görev alan yaklaşık yüz memur Diyarbakır Vilayeti'ne geçici veya sürekli bir surette görevlendirilmiştir.⁵¹ Bununla birlikte çeşitli sebepler dolayısıyla alınan kararların tamamen uygulanmadığı ve bazı memurların Diyarbakır'daki görevlerine başlayamadığı görülmektedir. Örneğin; Muallim Mehmet Kamil Efendi, hastalık mazereti sebebiyle görevine başlayamamıştır. Böylece görevine son verilmiş ve maşası da kesilmiştir. Bununla birlikte sonrasında hastaneden tedavi aldığına dair rapor alması üzerine mazereti kabul edilmiş ve uygun bir memuriyetin bulunması durumunda kendisinin yeniden görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁵² Ayrıca Muallime Hikmet Hanım da ailevi sebeplerden dolayı Diyarbakır'a gidemediğini ve uygun bir şehirde görevlendirilmesini talep etmiştir.⁵³ Bununla birlikte Muallim Recep Nuri Efendi'nin de benzer bir isteği bulunmaktadır. Recep Nuri Efendi; Diyarbakır'a görevlendirildiğini, fakat kendisinin uzak bir vilayette memuriyete başlamak istemediğini, İştîp'ten altı nüfus ailesiyle birlikte yokluk ve sıkıntı içinde hicret etmek durumunda kaldığını ve yirmi altı yıllık memuriyet hayatının bulunduğu bildirmiştir. Buna rağmen görev yerine gidemediği için müstafi sayıldığını belirterek yeni ve farklı bir şehirde görevlendirme talep etmiştir. Buna rağmen mazereti

49 DH.ŞFR. 475/102-1; DH.ŞFR. 505/101-1.

50 DH.ŞFR. 477/108-1; DH.ŞFR. 478/85-1; DH.ŞFR. 480/90-1.

51 MF. İBT 407/58-2; MF.İBT 452/86-1; MF.İBT 448/27-2; DH.EUM.MEM. 28/67-1; DH.EUM.MEM. 34/9-2; MF.İBT 446/24-1; DH.EUM.MEM. 36/20-1; DH.EUM.MH. 57/8-1; DH.EUM.MH. 65/53-1; DH.EUM.MH. 68/103-1; MF.İBT. 481/29-6; HR.HMŞ. İŞO 146/11-2; DH.MTV . 60/41-2; Takvim-i Vakayi, No: 11534, 22 Ş. 1331/27 Temmuz 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11539, 27 Ş. 1331/1 Ağustos 1913, s. 2.

52 MF.İBT 453/48; MF.İBT 453/60-1.

53 MF.İBT 450/51-1.

Görüş

Akademik
Bakış

341

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

uygun bulunmamış olsa da istifası iptal edilmiş ve 350 kuruş maaşla tekrardan Diyarbakır'a görevlendirilmiştir.⁵⁴ Söz konusu durumun diğer bir sebebi ise Edirne'nin Balkan savaşlarının ikinci sürecinde geri alınmasından kaynaklanmıştır. Buna göre öncesinde Diyarbakır'a görevlendirilen Edirne Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi Mustafa Asım Efendi, eski memuriyet şehrine tekrardan görevlendirilmiştir.⁵⁵ Bunların yanı sıra becayiş uygulamasına izin verildiği ve bunun sonucunda da Diyarbakır'daki görevine başlamayan memurların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Bununla birlikte mazeret ve farklı bir şehirde görevlendirme taleplerine sıcak bakılmadığı ve bu taleplerin dikkatli bir şekilde incelendiği görülmektedir. Mazeret talepleri kabul edilmeyen bazı memurlarının da istifa ettiği veya istifa etmiş sayıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Muallim Adem Hilmi, Muallim İbrahim Ethem, Polis Memuru Mehmet ve Polis Memuru Hilmi efendilerin memuriyetleri son bulmuştur.⁵⁷ Diyarbakır'a görevlendirilen bazı memurların muhtelif sıkıntılarla karşılaştığı da görülmektedir. Söz konusu memurların çoğunluğuna, Diyarbakır'daki yeni görevleri için yol harcırahı verilmiştir. Buna rağmen bazı memurların söz konusu harcırah ücretini almasında problem yaşanmıştır. Ayrıca Diyarbakır'a ulaşmalarına rağmen kadro yoğunluğu nedeniyle bazı memurlara da uygun bir görev bulunamamıştır. Bununla birlikte başlangıçta geçici surette görevlendirilmelerine rağmen daimi memuriyet kadrosuna geçemeyen memurlar da görülmektedir. Özellikle Diyarbakır polis teşkilatında kadro yoğunluğunun meydana geldiği anlaşılmaktadır. Netice olarak; söz konusu problemlerin Diyarbakır ile sınırlı olmadığı, Anadolu'nun birçok şehrinde görüldüğü ve bu durumun da kısa bir sürede oluşan muhacir yoğunluğu ile dönemin mevcut ekonomik sıkıntılarından kaynaklandığı görülmektedir.⁵⁸

Savaş Sürecinde Diyarbakır Vilayeti'nin Asayiş, Siyasi ve Ekonomik Durumu

Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki sosyal yansımaları değerlendirildiğinde vatanın müdafaası ve birliktelik mevzusunda olumlu gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte savaşın ilerleyen süreçlerinde ahali arasındaki gerginliğin ivme kazandığı ve asayiş yönünden problemlerin de meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu durum Balkan savaşlarının hemen öncesindeki Osmanlı-İtalyan Harbi yani Trablusgarp Savaşı sürecinde de yaşanmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin genelinde Müslüman ahali ile gayrimüslim tebaa, ecebî görevli ve özellikle de İtalyan vatandaşlar arasında problemler ve asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Söz konusu durumun yaşanmasında savaş sürecinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte Mar-

54 MF.İBT 450/63-1; MF.İBT 452/86-1; MF. İBT 468/77-1.

55 MF.İBT 444/54-1.

56 MF.İBT 446/24-1.

57 MF.İBT 450/28-1; MF.İBT 451/67-1; DH.EUM.MH. 62/22-2; DH.EUM.MH. 51/41-2.

58 MF.İBT 444/37-1; DH.EUM.MH. 54/47-1; DH.EUM.MEM. 29/13-1; DH.EUM.MH. 55/15-1; DH.EUM.MH. 56/97-1; DH.EUM.MH. 56/116-1; DH.EUM.MH. 66/55-2; DH.EUM.MH. 68/100-1; DH.EUM.MH. 68/102-1; DH.EUM.MH. 69/34-2; DH.EUM.MH. 249/19-1; DH.EUM.MH. 249/122-7.

din’de bulunan Fransız ve Amerikan sefirleri tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazılarda; bazı Müslüman ahalinin, yerli ve ecnebi Hristiyanlara karşı hakarete bulunduğu, hatta Fransız rahiplerine sokakta silah gösterdiği ve asayiş ihlal eden davranışlar sergiledikleri ifade edilerek söz konusu sorunlara karşı tedbir alınması istenmiştir. Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 30 Kasım 1911 tarihli yazıda ise söz konusu iddialarının incelenmesi ve problem oluşturacak davranışların da hızlı bir surette önlenmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Valiliği’nce konu hakkında tahkikat yapılmış ve görevliler tayin edilmiştir. Tahkikatın neticesinde; sefirler ile Fransız rahiplerinin ifadeleri abartılı bulunmuş ve belirtilen düzeyde olumsuz bir vaka ile karşılaşılmadığı da ifade edilmiştir.⁵⁹ Söz konusu durumun bir benzeri de Balkan savaşları döneminde gündeme gelmiştir. Bu süreçte; Siverek’ten Papaz Muavini Rosi imzasıyla Ermeni Patrikliği’ne gönderilen telgrafta; belediye doktorluğu görevinde bulunan bir şahsın, Hristiyanlara yönelik kışkırtıcı ve hareket içeren sözlerde bulunduğu ifade edilmiştir. Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerinden Diyarbakır Vilayeti’ne gönderilen yazılarda ise bu durumun araştırılması ve tebaa arasındaki sorunların da hızlı bir surette çözümlenmesi istenmiştir. Konu hakkında Diyarbakır Valisi Celal Bey ise tahkikatı tamamlamış ve 9 Kasım 1912 tarihinde yaşanan mevcut gelişmeler hakkındaki bilgileri merkeze göndermiştir. Buna göre; Balkan cephesinden gelen bilgilerin Müslüman ile gayrimüslim ahali arasındaki ilişkileri “gerginleştirdiği” bildirilmiştir. Burada yapılan tahkikatta yaşananların ifade edildiği gibi olduğu, bunun ise tebaa arasında sorunlara kaynaklık ettiği, bu sebeple Sıhhiye Nezaretiyle iletişime geçildiği ve söz konusu doktorun da görevine son verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca düşman devletlerinin beyannameleri neticesinde mevcut problemin sadece gerginleşme ile sınırlı kalmayacağı ve daha fazla yaygınlık kazanabileceği bildirilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır’daki kolluk kuvvetlerinin savaş sebebiyle dağınık bir surette olduğu, valiliğin bünyesinde ise hiçbir fonun bulunmadığı ve bu sebeple de Harput’tan Diyarbakır’a asker sevk edilmesi istenilmiştir. Bunun üzerine askeri yetkililer tarafından tekrardan bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Buna göre; Diyarbakır’daki gerginliğin etkisini kaybettiği fakat uygulamadaki tedbirlerin devam etmesinin ise savaş koşulları sebebiyle doğru bir tercih olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır’a asker gönderilmesine ihtiyaç duyulmadığı, bu isteğinin ise kendisinden memnun bulunamayan ahaliye karşı valinin bir güç gösterisi gerçekleştirmek maksadı taşıdığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Harput’tan Diyarbakır’a ayrıca askeri birlikler görevlendirilmemiştir.⁶⁰ Müslüman ile Ermeni ahali arasındaki problemler savaş sürecinde gerçekleşmiş ise de yoğun bir düzeyde yaşanmadığı ve ortaya çıkan problemlerin de tedbir alınarak sonlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁶¹ Diyarbakır’daki asayiş problemlerinin sadece Müslümanlar ile

59 DH. SYS. 75/1-23,25.

60 DH. SYS. 112/22-6.

61 Dicle, No: 92, 11 B. 1331/16 Haziran 1913, s. 4.

Ermeniler arasında gerçekleşmediği, ayrıca Müslüman ahalinin kendi arasında yaşadığı asayiş problemlerin daha fazla olduğu da yetkililer tarafından ifade edilmektedir.⁶² Söz konusu olaylar arasında; aşiretler arası çatışma, hırsızlık, yaralama ve ölüm vakaları görülmektedir.⁶³ Diyarbakır'ın tarihsel sürecinde özellikle Müslüman ve Ermeni ahali arasında yaşanan çatışmaların ve asayiş problemlerinin ivme kazandığı dönemler bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman ahali arasında, özellikle aşiretler arasındaki problemler de bazı dönemlerde etkili boyutlara ulaşmıştır.⁶⁴ Bununla birlikte Balkan savaşları süreci bağlamında değerlendirildiğinde ise önceki dönemlere oranla daha az sayıda vakanın yaşandığı ifade edilebilir. Buradaki temel fark; söz konusu problemlerin savaş dönemi ve koşullarında yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle gayrimüslim tebaanın taraf bulunduğu problemler, Avrupa devletlerinin gündeminde yer almaktadır. Bu sebeple “*mevcut koşullar*” ve “*hassas dönem*” kavramı, dönemin yazışmalarına yansımıştır. Devlet mekanizması Müslüman ahalinin kendi arasında yaşadığı problemlere yönelik de benzer tedbirler almıştır. Buna rağmen gayrimüslim ahali konusunda ayrıca dış güç faktörünün yani Avrupalı devletlerin yaşananlara dâhil olmasının engellenmesi yönünde bir bakış açısı ortaya koyulmuştur.

Balkan savaşları döneminin Diyarbakır'a siyasi yansımaları değerlendirildiğinde; söz konusu savaşlarının hemen öncesindeki 1912 seçimlerinin etkisi, savaş sürecinde de hissedilmiştir. Türk demokrasi tarihinin ilk çok partili ve Meşrutiyet döneminin ise ikinci genel seçiminin kararı, 18 Ocak 1912 tarihinde alınmış ve üç ay içinde sonuçlanması da planlanmıştır. Söz konusu seçim, iç ve dış sarsıntıların hissedildiği bir süreçte ve Trablusgarp Savaşı'nın da devam ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Tarihte “*Sopalı Seçim*” olarak da tanımlanmaktadır. Bu seçimin sonucunda İttihat ve Terakki Partisi mecliste mutlak bir üstünlüğe ulaşmış ve muhalefet ise küçük bir gruba indirilerek neredeyse parlamento dışına itilmiştir. 18 Nisan 1912 tarihinde ise II. Dönem Meclis-i Mebusan'ın resmi açılışı gerçekleşmiştir.⁶⁵ Bu seçim öncesinde Diyarbakır'daki İttihat ve Terakki küskünlerinden oluşan bir muhalefet hareketi oluşmaya başlamıştır. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Diyarbakır'daki çalışmalarının fiyiyata geçtiği ve Balkan savaşlarının öncesinde de Diyarbakır şubesinin kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bununla birlikte

62 BEO. 4119/308869-2.

63 Dicle, No: 91, 27 C. 1331/3 Haziran 1913, s. 4.

64 Oktay Bozan, *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 365-374; Hakan Asan, “Diyarbakır Vilayetinde Aşiretlerin İşkânı (Problemler ve Çözüm Yolları 1865- 1900)”, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 513-514.

65 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 209-210; Mehmet Serkan Şahin, “II. Dönem Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Diyarbakır Mebusları ve Siyasal Faaliyetleri (1912)”, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 2, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, C. 2, Elazığ 2019, s. 207.

66 Karagöz, No: 453, 23 L. 1330/5 Ekim 1912; s. 2; Dicle, No: 50, 9 R. 1330/28 Mart 1912, s. 1; Dicle, No: 73, 4 Za. 1330/15 Ekim 1912, s. 4.

İttihat Terakki Fırkası namına Müslüman ve gayrimüslim tebaadan birçok şahsın Diyarbakır mebus adaylığına başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu seçimde, Diyarbakır mebusluğuna İttihat Terakki Fırkası adayları Pirinççi-zade Feyzi (Feyzi Pirinççioğlu)⁶⁷ ve Zülfü-zade Zülfü (Mehmet Zülfü Tigrel) beyler seçilmiştir. Ayrıca Mardin ile Siverek'te de İttihat ve Terakki Fırkası başarılı olmuştur.⁶⁸ Bununla birlikte seçim sonrasında Diyarbakır'ın bazı bölgelerinde seçimlerin usulsüz yapıldığı ve asayişin de seçim sürecinde bozulduğuna dair şikâyetler merkeze ulaşmıştır.⁶⁹ Özellikle Diyarbakır Valisi Celal Bey hakkında muhtelif iddialar gündeme gelmiştir. Bu süreçte ahaliye kötü davrandığı, mebus seçimlerinde yolsuzlukta bulunduğu, Hristiyanları himaye ettiği ve bölge ulemasına da hakaret ettiği yönündeki şikâyetler merkeze iletilmiştir. Vali Celal Bey ise söz konusu durumun gerçeği yansıtmadığı ve bu durumun ise müftülük seçimi dolayısıyla asılsız ithamlarından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷⁰ Vali Celal Bey hakkındaki diğer şikâyet konusu ise kendisinin İttihat ve Terakki Fırkası mensubu olduğu yönündedir. Vali Celal Bey, söz konusu iddiayı da kabul etmemiştir.⁷¹ Buna rağmen Diyarbakır'daki yaşanan gelişmeler ve merkeze yapılan müracaatlar hükümetin dikkatini çekmiştir. Balkan savaşları sürecinde de benzer memnuniyetsizliklerin tekrarlanması, acil tedbirlerin alınması gerekliliğiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine hükümet, söz konusu müracaatları dikkate almış ve Diyarbakır Valisi'nin görev yerinin değiştirilmesine karar vermiştir.⁷² Bununla birlikte Balkan savaşlarının devam ettiği dönemde, Bağdat Valisi Müşir Zeki Paşa'nın istifası üzerine, Bağdat Valiliği'ne Diyarbakır Valisi Celal Bey, Diyarbakır Valiliği'ne ise Eski Van Valisi İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir. Yeni Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Bey ise 15 Haziran 1913 tarihinde Diyarbakır'a ulaşmış ve görevine başlamıştır.⁷³ Balkan Savaşlarının son günlerinde ise ayrıca Diyarbakır Vilayet Meclisi'nin seçim çalışmaları organize edilmiş ve resmi açılışı ise 7 Ağustos 1913 tarihinde gerçekleşmiştir.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Diyarbakır Vilayeti'nde de Balkan savaşlarının olumsuz etkisi açıkça hissedilmiştir. Özellikle mevcut savaş koşulları sebebiyle Diyarbakır'da hedeflenen program ve imar faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde eksiklikler ortaya çıkmıştır. Ayrıca planlanan bütçe dâhilindeki ücret ve harcamaların vilayete ulaştırılmadığı da

67 Pirinççi-zade Feyzi Bey, bu süreçte olduğu gibi önce ve sonraki dönemlerde de siyasetteki etkinliğini sürdürmüştür. Kendisi 1909-1927 yılları arasında Mebusan Meclisinde ve TBMM'de yer almıştır. Bknz; Mekki Uludağ, "Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey'in Yaşamı ve Faaliyetleri", *Mukaddime*, C. 13, S. 2, 2022, s. 227-328.

68 Dicle, No: 41, 6 S. 1330/26 Ocak 1912, s. 1; Dicle, No: 45, 4 Ra. 1330/22 Şubat 1912, s.2-3; Dicle, No: 57, 6 C. 1330/23 Mayıs 1912, s. 1.

69 DH. SYS. 49/55-1; DH. SYS. 83/2-11.

70 DH.MTV. 18/52-8; DH.MTV. 18/64-1; DH.MTV. 33/66-2.

71 Dicle, No: 70, 7 L. 1330/19 Eylül 1912, s. 3.

72 Tasvir-i Efkâr, No: 763, 13 C. 1331, 21 Mayıs 1913, s. 4.

73 İ.DH..1498/68-2; BEO.4210/315712-1; MV. 231/111-1; MV. 231/118-1; BEO.4210/315708-1; BEO.4210/315713-1; İ..MMS 166/5-2; Dicle, No: 92, 11 B. 1331/16 Haziran 1913, s. 4.

74 Dicle, No: 99, 9 N. 1331/12 Ağustos 1913, s. 1.

görülmektedir. Örneğin; Diyarbakır Maarif Müdürlüğü tarafından kız-erkek mekteplerinin inşaat ve tamiri için talep olunan meblağın devam etmekte bulunan savaş nedeniyle vilayete gönderilemediği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bu sebeptendir ki savaş sonrasında özellikle vilayetteki eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve bu alanda islahatların yapılmasına yönelik çalışmalar hedeflenecektir.⁷⁶ Ayrıca Diyarbakır Vilayet Meclisi'nin toplantılarında kabul edilen kararlar incelendiğinde ise özellikle savaş sonrasında ekonomik sıkıntıların vilayette yaşandığı ve yine eğitim konusunda eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.⁷⁷

Sonuç

Balkan savaşları; maddi kayıpların yanı sıra manevi boyutlarıyla da Türk toplumunun hafızasında travmatik sonuçlar meydana getirmiştir. Genel anlamda felaket, hezimet veya kara günler tanımlarıyla ifade edilmiştir. Bu süreçte, hükümetin özellikle diploması ile analiz noktasında eksikliklerinin bulunduğu ve siyasi rekabet ile iktidar tartışmalarının da gelişmeleri olumsuz etkilediği aşikârdır. Bununla birlikte; etkisinin günümüzde dahi hissedildiği bu süreç, çözülme ve motivasyon gibi zıt duyguları birlikte barındırmaktadır. Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayeti'ne yansması ve etkisi değerlendirildiğinde; burada İslamcılık ve Osmanlıcılık düşünceleri ekseninde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu savaşa karşılık teşekkül eden düşünce ve faaliyetler, gereği üzere, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetleri ile benzerlik taşımaktadır. Buradaki ilk tepkilerin ise toplantılar organize edilmesi, kalabalıklara vatan sevgisi bağlamında nutuklar gerçekleştirilmesi, hükümet ve devletin yanında bulunulduğuna dair ifadelerin yer aldığı telgraf ile gönüllü askere alım dilekçelerin merkeze çekilmesi suretiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Diyarbakır'daki yerel yöneticilerin askeri konulardaki hareket alanının sınırlı olduğu ve ekonomik koşullar noktasında da istenilen düzeyde iradelerini yansıtamadıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen yerel yönetici ve yetkililerin mevcut durum açısından pragmatik koşulların farkında oldukları ve imkan dahilinde aktif çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Bu bağlamda en etkili argümanın ise yardım komisyonları ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti eksenindeki faaliyetler yöntemiyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu süreçte; hukukun yanı sıra gerektiğinde tolerans ile esneklik prensiplerinin temel alındığı ve istikrarın zafiyete uğradığında ise tepki mahiyetinde cezalandırma sistemine başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte göç hareketleri, asayiş problemleri, siyasi sıkıntılar, ekonomik meseleler ve ahali arasında yaşanan gerginlik sorunla-

75 MF. İBT 419/40-2.

76 Dicle, No: 93, 18 B. 1331/23 Haziran 1913, s. 4; Dicle, No: 94, 25 B. 1331/30 Haziran 1913, s. 1-3; Dicle, No: 95, 3 Ş. 1331/8 Temmuz 1913, s. 1-3; Dicle, No: 96, 10 Ş. 1331/15 Temmuz 1913, s. 1-3.

77 Dicle, No: 100, 23 N. 1331/26 Ağustos 1913, s. 2; Dicle, No: 102, 14 L. 1331/16 Eylül 1913, s. 3; Dicle, No: 103, 21 L. 1331/23 Eylül 1913, s. 1-2; Dicle, No: 105, 12 Za. 1331/13 Ekim 1913, s. 3.

rında ise uyum sağlama ve birlikte yaşayabilme yeteneğinin başarıyla uygulanabildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geçmişin birikim ve tecrübesine dayalı bir anlayışla Diyarbakır'daki güncel problemlerin çözümüne yönelik politikalar da üretilmiştir.

Diyarbakır Vilayeti bağlamında; Balkan toprakları, vatanın mümtaz bir parçası ve memleketin ruhu ifadesiyle tanımlanmıştır. Balkan devletleri ise hainlik, vahşilik ve türedilik kavramlarıyla itham edilmiştir. Savaş konusunda ise katkı sağlamanın vacip olduğu düşüncesiyle can ve mallarıyla mücadele verilecek bir alan duygusuyla hareket edilmiştir. Netice bağlamında ise üzüntü, hayal kırıklığı, mezalim ve enkaz gibi ifadelerle sembolleştirilmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Vilayeti'nde sosyal yardımlaşma son derece canlı ve aktif uygulandığı gibi toplumsal dayanışma düşüncesi de dinamik bir görünüm arz etmiştir. Bu bağlamda vilayeteki idari, askeri, mülki görevlilerin yanı sıra ruhani liderler, eşraf ve ahalinin yardım kampanyalarına rağbet gösterdiği, birçok kurum üzerinden benzer maksatlı teşkilatlar vasıtasıyla faaliyetler yürütüldüğü, toplumda birlik ve beraberlik duygusunun ön plana çıktığı, siyasi anlamda rekabet halindeki fırka temsilcileri arasında ise fikrinsel uyumun yaşandığı anlaşılmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamında ise Diyarbakır'daki kadın teşkilatlanması, Osmanlı taşrasında kurulan ilk şubeler arasındadır. Bununla birlikte söz konusu cemiyetin erkek şubesi ise Balkan savaşları sürecinde teşekkül etmesine rağmen bu sürecin sonrasında ve I. Dünya Savaşı'nın hazırlık döneminde de aktif rolünü devam ettirmiştir. Bu açıdan sürekliliğin uygulanabilmesi önem arz etmektedir.

Balkan savaşları sürecinde ve göç hareketlerinin ivme kazandığı dönemde Diyarbakır Vilayeti'ne muhacir iskânı gündeme gelmiştir. Buna rağmen önceki dönemlerde olduğu gibi iklimsel ve bölgesel faktörler sebebiyle söz konusu coğrafyaya muhacir iskânı sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte kaybedilen Balkan şehirlerinde ikamet eden birçok memur, Diyarbakır Vilayeti'ne görevlendirilmiş ve iskân edilmiştir. Balkan savaşlarının bölgeye diğer bir yansıması ise asayiş problemleri bağlamında ortaya çıkmıştır. Söz konusu problemlerin nitelik ve niceliği değerlendirildiğinde; önceki süreçlere benzerliği dikkat çekmektedir. Buna rağmen savaş döneminde özellikle gayrimüslim ahalinin yer aldığı vakalarda, Avrupalı devletlerin müdahil olması, tedbirlere daha fazla önem verilmesiyle neticelenmiştir. Bununla birlikte mevcut savaş durumu, özellikle kötü durumda bulunan ekonomik koşulları daha fazla zorlaştırmıştır.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 4119/308869; 4210/315712; 4210/315708; 4210/315713.

Dâhiliye Nezâreti Memurîn Kalemi (DH.EUM.MEM.): 28/67; 29/13; 34/9; 36/20.

Dâhiliye Nezâreti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.): 51/41; 54/47; 55/15; 56/97; 56/116; 57/8; 62/22; 65/53; 66/55; 68/100; 68/102; 68/103; 69/34; 249/19; 249/122.

Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia (DH.MTV.): 18/52; 18/64; 33/66; 60/41.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.): 473/119; 475/102; 476/124; 475/3; 477/108; 478/85; 480/90; 505/101; 506/51.

Dâhiliye Nezâreti Tahrirât Kalemi (DH.EUM.THR): 77/9; 80/65.

Dâhiliye Siyasî Kısım (DH.SYS.): 49/55; 75/1; 83/2; 112/22.

Hariciye Nezâreti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 146/11; 155/8.

İrade Dâhiliye (İ..DH.): 1498/68.

İrade Meclis-i Mahsûs (İ..MMS): 166/5.

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi (MF.İBT): 407/58; 419/40; 419/65; 444/37; 444/54; 446/24; 448/27; 450/28; 450/51; 450/63; 450/67; 452/86; 453/48; 453/60, 468/77; 481/29.

Maliye Nezâreti, Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM): 1162/11.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 231/118.

Taşra Evrâkı Halep Vilayeti (TŞR. HL.): 2/92.

Gazeteler

Dicle, 6, 14, 15, 16, 17, 26, 29, 30, 35, 36, 38, 41, 45, 50, 52, 57, 60, 70, 73, 75, 76, 77, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 102, 103, 105, 108, 139, 140, 142 numaralı sayılar.

Karagöz, 453 numaralı sayı.

Sabah, 8276, 8277, 8278, 8279, 8280, 8281, 8288, 8309, 8328, 8357, 8369, 8377, 8381, 8388, 8394, 8395, 8396, 8399, 8400, 8401, 8402, 8403, 8404, 8405, 8421, 8436, 8450, 8519, 8535, 8455 numaralı sayılar.

Takvim-i Vakayi, 11342, 11347, 11353, 11361, 11370, 11372, 11385, 11419, 11484, 11485, 11500, 11534, 11539 numaralı sayılar.

Tanin, 1532 numaralı sayı.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 763 numaralı sayı.

Tercümanı Hakikat, 11317, 11320; 11321, 11322, 11323, 11330, 11347, 11353, 11361, 11370, 11372, 11385, 11419, 11426, 11429, 11431, 11433, 11437, 11438, 1342, 1347, 11483, 11484, 11485, 11500, 11534, 11539 numaralı sayılar.

Yayınlanmış Vesikalar

Salnâme-i Devlet-i Osmaniye, 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

Yusuf Hafid, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ASAN, Hakan, "Diyarbakır Vilayetinde Aşiretlerin İskânı (Problemler ve Çözüm Yolları 1865-1900)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 499-516.

ASAN, Hakan, *Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2016.

BOZAN, Oktay, *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

ÇELİK, Bilgin – YALANSIZ, Nedim - KÜÇÜKKOYUNCU, Senem, "Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri", *Balkan Tarihi*, C. 1,

- Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul 2016, s. 311-332.
- ÇELİK, Bilgin, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- DURGUN, Bülent, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- GINIO, Eyal, *Osmanlı Yenilgi Kültürü (Balkan Savaşları ve Sonrası)*, (Çev. Cumhuriyet Atay), İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2020.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C. 2, (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
- KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.
- MOZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (Çev. Ayşe Ozil), Alfa Yayınevi, İstanbul 2017.
- OKUR, Mehmet, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 595-606.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (Çev. Belkis Çorakçı Dişbudak), Alfa Yayınevi, İstanbul 2014.
- POLAT, Nazım H., *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ŞAHİN, Mehmet Serkan, "II. Dönem Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Diyarbekir Mebusları ve Siyasi Faaliyetleri (1912)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 2, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, C. 2, Elâzığ 2019, s. 206-219.
- ŞENEL, Şennur, "19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 389-402.
- TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017.
- TUNAYA, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- ULUDAĞ, Mekki, "Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey'in Yaşamı ve Faaliyetleri", *Mukaddime*, C. 13, S. 2, 2022, s. 315-339.
- ZAMACI, Ayşe, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2015

göz

Ekler:

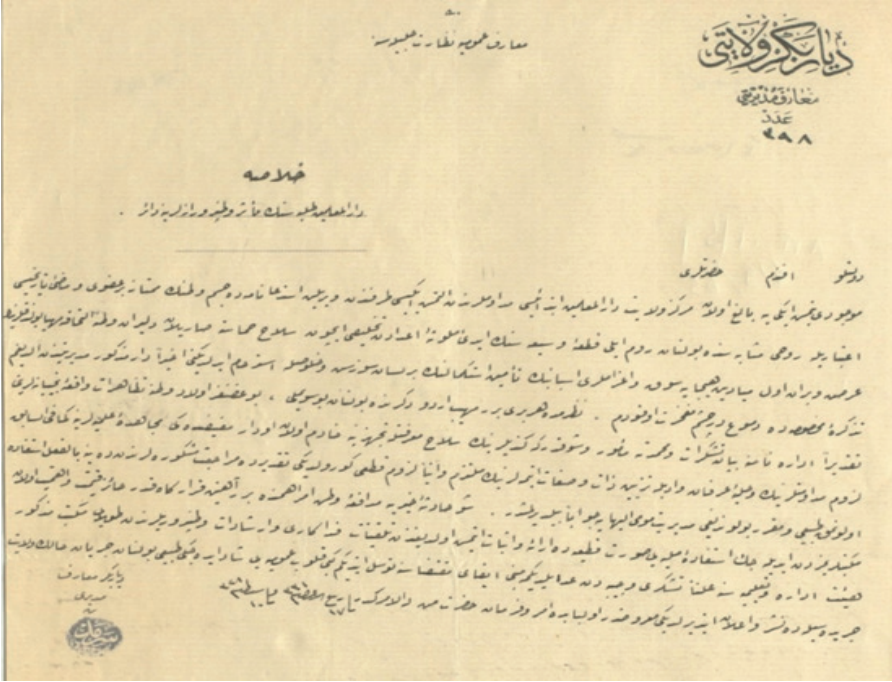

Ek 1: Diyarbakır'dan gönderilen telgraf Sabah, No: 8280, 26 L. 1330/8 Ekim 1912.

ولایتیزده مدافعه ملیه جمعیتی
 ولایتیزدهده بوکره برمدافعه ملیه جمعیتی
 بوجه اتی تشکل ایتش و بو باده کی اوراق
 ونظامات وارده دخی طرف عالی ولایتینا هیدن
 پانذ کره رسمیه کند یارینه تودبع بیورنش در
 شبان منور مزدن متشکل اولان شو جمعیتی
 تبریک و دوام و توالی حسن موقعتیلرینی
 تمنی ایدرز .

رئیس : پرنجی زاده فیضی بک
 اعضا : بلدی رئیس کامل اقدی
 • مکتوبه بجزی ولی نیرت بک
 • زلفی زاده عادل بک
 • طربان بیان او هانس اقدی
 • قزاز یاز دیرن اقدی

Ek 2: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi. Dicle, No: 98, 24 Ş. 1331/30 Temmuz 1913.

Ek 3: Diyarbakır'lı talebelerinin gönüllü askerlik başvuruları hakkındadır. MF.İBT 419/65-2.

Extended Abstract

Balkan wars were generally expressed as disaster, defeat or dark days. In this process, it is obvious that the government has deficiencies, especially in terms of diplomacy and analysis, and that political competition and power debates negatively affected the developments. Even so, the impact of this process is felt even today, involves opposite emotions such as dissociation and motivation. When the reflection and impact of the Balkan wars on Diyarbakır Province are evaluated; it is understood that the movement is based on the ideas of Islamism and Ottomanism. The thoughts and activities that took place in response to this war are, as required, similar to other provinces of the Ottoman Empire. It is seen that the first reactions here emerged by organizing meetings, giving speeches to the crowds in the context of patriotism, sending telegrams stating that they were on the side of the government and the state, and petitions for voluntary military recruitment to the center. In addition, articles were written in the local press of Diyarbakır, as well as in the central press, about the importance of the Balkans, the attempts of the enemies, the necessity of military equipment and the benefits of collecting aid, and authorized and educated individuals organized conferences to inform the public. However, it is understood that the local administrators, especially in Diyarbakır, have limited space for action in military matters and could not reflect their will at the desired level in terms of economic conditions. Despite this, it seems that local administrators and officials were aware of the pragmatic conditions for the current conjecture and were carrying out active work whenever possible. In this context, it is understood that the most effective argument is made through aid commissions and activities around the National Defense Society. In addition, in

görsel

the said process; In addition to the law, it is seen that the principles of tolerance and flexibility are taken as basis when necessary, and when stability is weakened, the punishment system was used as a reaction. However, it is understood that the ability to adapt and live together could be successfully applied in migration movements, public order problems, political troubles, economic issues and tension between people. In this context, policies had been produced to solve problems in Diyarbakır with an understanding based on the knowledge and experience of the past.

During the Balkan wars and when migration movements gained momentum, the settlement of immigrants in Diyarbakır Province came to the fore. However, as in previous periods, immigrant settlement in the geography in question remained limited due to climatic and regional factors. However, many civil servants residing in the lost Balkan cities were assigned and settled in Diyarbakır Province. Another reflection of the Balkan wars on the region emerged in the context of public order problems. When the quality and quantity of the problems in question are evaluated; its similarity to previous processes is striking. Despite this, the involvement of European states during the war, especially in cases involving non-Muslim people, resulted in more importance being given to precautions. However, the current war situation had made the poor economic conditions even more difficult.

Asan

Akademik
Bakış

352

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024